

Núm. 23

15-11-25

nós.

CASTELLÃO

BOLETIN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

DIREITOR LITERARIO
Vicente Risco

DIREITOR ARTÍSTICO
Alfonso R. Castelao

DIRECCIÓN E REDACCIÓN
Sto. Domingo, 47 - OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.º - A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce números, na Península	6 pesetas.
Fora da Península	15 ..
Número solto na Península	1 ..
Na Argentina	69 centavos
En Cuba	30 ..

Pagos adelantados

Este boletín non publica mais orixinas qu'os que foran directamente solicitados pol-a Dirección. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que, por non iren rubrados, enténdense que son da Redacción.

SUMARIO

- Cantares*, por ANTONIO COUCEIRO FREIXOMIL.
Os poetas atlánticos, por RAMON OTERO PEDRAYO.
A ponte de Vidán, por XOSÉ PENA PENA.
O Congreso d'Economía Galega en Lugo.
A Edade do Ferro en Galiza, por FLORENTINO L. CUEVILLAS.
Quod nihil scitur, (continuación), tradución de XAN AZNAR PONTE.
Archivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza.
Os homes, os feitos, as verbas; pol-a REDACCIÓN.

LEA VOSTEDE

A NOSA TERRA

IDEARIUM DAS
IRMANDADES

Administración Real, 36 — A Cruña

Motores & máquinas CELTA Marca Registrada

Suministros industriaes — **INSTALACIÓS**

Gasolina Petróleo, aceites pesados SHELL

Cubertas - Cámaras - Macizos BERGOUGNAN - MICHELIN

JOSÉ RAMON PEREZ CID

Progreso, 54 e 90 — OURENSE

Fabricación

especial de

toda sorte

de Cristaes

ópticos

(MARCA REGISTRADA)

Execucion

esmerada

das recetas

dos seño-

res Médicos

Oculistas

Praza Mayor, 18 - OURENSE

Sanatorio Quirúrgico de Ourense

Direitor: Don MANUEL POL PIÑEIRO Cirugía

co-a colaboración dos Doutores

D. FRANCISCO JOSÉ RIONEGRO DÍEZ

CIRUGÍA

e

D. MANUEL BOUZO FERNÁNDEZ

PARTOS E DOENZAS DA MULLER

Situado na carreira da Loña, practícase n-ll toda crás d'operaciós de Cirugía gñral, especialidás, ginecología, etc., etc.
A pensión é de 10 pesetas diarias, incluída n-ela a manutención, material de curas e visita médica diaria. As operaciós e tratamentos,
especiál-mente serán oujeto de trato anterior.

Hal Gabinete de RAYO X, aparato de DIATERMIA (pra tratál-as anesitis, etc.) e o material eléctrico preciso pra diagnósticos
e tratamentos.

NOTA: Hal de cote material estérilizado pra operaciós d'urxencia pr'os enfermos que non se poidan traer ó Sanatorio
e máis pra partos, adentro e fora da cidade.

Pra informes, pódese escribir a calquera dos médicos do establecemento.

OURENSE

Carreira da Loña

Teléfono 179

Púxose à venda o primeiro volume da
Biblioteca do Seminario de Estudos Galegos

OS NENOS

por Xosé Filgueira Valverde,
Pida o seu exemplar a Administración de LAR
Real 36 -- 1.º A Cruña

Axiña aparecerá o primeiro volume da
BIBLIOTECA TEATRAL "LAR"
que comprende a comedia

O Corazón d'un Pedáneo
orixinal de

Leandro Carré Alvarellos
Seguirá **A Biblioteca de novelas Galegas**, que
publicará grandes novelas orixinales dos millares
escritores da nosa Terra

Os suscritores da publicación de nove-
las curtas **LAR** terán ventaxas para
a adquisición de estas obras

Imprenta LAR

REAL, 36 1.º - A CRUÑA

TRASMITA OS SEUS
ENCARGOS TIPOGRA-
FICOS A ESTA IMPRENTA

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano VI ★ Ourense 15 Novembro 1925 ★ Núm. 23

CANTARES

(Da colección de 230, que axiña se publicará, premiada no Certame celebrado derradeiramente en Lugo).

*Negocio feito entre moitos
mais que negocio é ruína;
compañías, c'a muller,
y-ás veces, aínda, aínda...*

*A rapaza n'está mal
sí non fora pol-o andado;
aquele que lle fixo o cesto
que tamén lle poña o aro.*

*Teño no peto un buraco
e perdín unha cadela:
¡alí onde perdas non hai
todo se volve miseria!*

*N'hai sardiña sin espiña,
nin besta sin unha amata,
nin cadelo que non ladre,
nin moza abondo gardada,*

*Estou ceguíño por ti,
y-así non te ha de admirar
que ó que non vexa cos ollos
trate de botarlle a mau.*

*Por moito que un se aproveite,
sempre algo deixa pra os outros:
ben galiñas dormen fora,
y-a todas n'as ve o raposo,*

*Nin toda festa ha ser gaita,
nin calquer día domingo,
nin sempre a muller casada
ha de estar : ¡Meu maridiño!*

*Sei de bastantes mociñas
que andan pensando de cote
que os negocios rixen mal,
sí de eles non terma un home.*

*Ti non fagas-a primeira,
porque despois, miña filla,
xa se sabe: sobre un ovo
ha de poñer-a galiña.*

*Ó novo que moito reza
y-ó vello que moito auna,
lévaos pra casa, que a min
non me fan falla ningunha.*

*Sempre con espiñas nace
o cardo que ha de picar;
tamén o fillo do lobo
sempre ha nacer lobicán.*

*Morreu de parto unha amiga
de unha solteirona fea,
y-ésta, ó instante de sabelo,
sospirou: - ¡Dichosa de ela!*

ANTONIO COUCEIRO FREIJOMIL

OS POETAS ATLÁNTICOS

Poetas bretóns: normandos, flamengos, vascos, gaélicos, ingleses, irlandeses, poetas que en francés, en inglés, en céltigo, en tantos idiomas ampliamente espallados pol-o mun-

do ou humildemente apegados á terra da patria, gerdades un ecoar salgado do Atlántico, todos sodes - ás veces sen querelo - fillos da grande raza espiritual dos Fisierras, da raza cósmica y-eterna, da úneca que garda un ollar sinxelo e creador baixo as mais diferentes e compretas culturas. Portugal e Galiza ven en vos bardos irmaus dos seus. Por iso adicámoslles estas lembranzas imperfeitas e probes, mais cheas de simpatía que nasce da comunidade espiritual que xunta ós que miramos a diaria morte do sol no hourizonte misterioso do Océano occidental.

Pra fazer un traballo compeño cumpriría moito tempo, unha forte preparación, unha formidabre biblioteca instalada na soedade meditaliva d'un pazo mariñán ou montañés, a comunicación cos especialistas d'estas cousas... Mais pol-o d'agora soilo quereiros sinalar unha das angueiras mais precisas pra formación da nosa cultura. Tampouco precúramol-as orixes, envoltas na alborada das línguas medievals, nin o latexar do espírito atlántico nas formas variadas do clasicismo, nin a sua influencia cicais esencial no xurdir do Ro-

mantismo, nin outros tantos fermosos e suxerentes probemas. Modestamente entraremos no frorido domar das letras francesas dende o *Parnaso*, atopando en primeiro lugar a figura simple e poderosa de Leconte de Lisle.

O autor dos *Poemes antiques*, tan perfecto e solitario traballador do verso, o namorado sacerdote das formas puras das ideas gregas, da familia dos bardos? Non pareza estrano: Leconte viña de xente vella da Bretaña y-estabrecido algún tempo en Rennes coñeceu o encanto das terras celtas. Por certo que viaxando a pé pol-a vella Armórica, en compañía do pintor Theodoro Rousseau, estivo a piques de morrer sorprendido pol-a marea ó pé da célebre penedra do Monte Saint Michel. O tradutor d'Homero e dos Himnos órficos, o namorado da traxedia esquiliana, buscaba cicais unha pureza d'orixes mais que unha ausoluta disciplina da arte baixo o imperativo das regras da beleza helénica. Tamén l'intresou a India vella y-o espellismo dos mares de coral, outras das grandes forzas renovadoras da arte europea no sigro derradeiro. Aquela forza sinxela e primitiva qu'il buscaba non está lonxe do espírito celta que levaba no sangue. Aquela interpretación das paslós do home prece-cristiano non está lonxe da maneira do noso Pondal, tamén coma Leconte outo e soilo. Inda na sua forte e severa escola, hai un 'senso nórdico (*Poemes barbares: Le cœur de Hjalmar, Les Elfes*, etc.) e cosmicamente atlántico:

«O mers, o bois songeurs, voix pieuse du monde,
Vous m'avez répondu durant mes jours mauvais;
Vous avez apaisé ma tristesse inféconde,
Et dans mon cœur aussi vous chantez à jamais»

Si non tratáramos soilo dos poetas, cumpría

unha lembranza do ensoño e da maxinación irónica de Villiers de l'Isle Adam («Cela fait songer aux images grotesques que forment parfois les grandes rochers» di Georges Rodembach falando de Villiers) e inda mais do normando Barbey d'Aurevilly, cantor en prosa dos kermes da veiramar atlántica e do catolicismo medieval. Os dous escribiron versos, mais un poeta atlántico representativo, ó seu xeito, témolo nos versos de *Les Amours jaunes* (1873-1891) de Tristan Corbière. É un dos raros de Rubén Darío. Fillo de mariño, naceu e morreu en Morlaix, no curazón da Bretaña, entre os montes d'Arrée e a tempestuosa ría de Roscoff, o Corne armoricano. Viveu cos pescadores, sempre visitu de mariñeiro e dormiu en hamaca. O vento salgado do Atlántico, cargado dos chios das pillaras, pasa pol-as súas estrofas nervosas, malencónicas, d'unha angustiosa ironía. A voz do mar faise n-iste poeta scherzante, bulreira, non ten a gravidade do órgano cósmico, senon os xogos satíricos do nordés no naufraxio. Senteu Corbière a lingua y-as maneiras dos homes de mar afeitos á morte compañeira e a pensar que

«...l'ame d'un matelot
Au lieu de suinter dans vos pommes de terre,
Respire à chaque flot.»

Sempre que visito o xardín da Cruña onde dorme o xeneral Moore, lembrome da *Berceuse en nord-ouest mineur: Au vieux Roscoff*

«Dors, vieille coque bien ancrée;
Les margats et les cormorans,
Tes grands poètes d'ouragans,
Viendront chanter à la marée.»

O ilustre latinista Federico Plessis gardou baixo o culto da poesía romana de Andrónico e Rutilio Namatiano, a lembranza de Brest, sua patria; cantou a Septimio Severo nos nevoeiros d'Escocia, y-as costas desertas da Bretaña.

Les Jongleurs de Kermartin (1892), *Ivonne a un Du, Sur la Harpe; La Bretagne qui chante* (1903), *Ar Mor, La Bretagne qui croit* (*Pardons et pèlerinages en Bretagne*) figuran na bibliografía de Lois Tiercelin, o xefe do movemento literario cello-bretón nos derradeiros anos do século XIX. Os ensinamentos do poeta van c-as nobes do sol-por na costa de Kerazur:

«Ainsi s'en vont au loin, très subtils et très doux,
Dans le silence et la solitude avec vous,
Mes rêves gris, mes rêves bleus, mes rêves roses.»

O conecido novelista Paul Bourget principiou publicando pol-o menos tres volumes de poemas (*Au bord de la mer, La vie inquiète, Les Ayeux*) A eirexina ó pé da mar lembra unha capela galega da costa de Muxía:

«La chapelle est tapie au creux d'un grand rocher»

Escrebiu cancións bretonas:

«Je composais ces vers en descendant la greve,
Au retour du pardon de Saint Michel. La bas
A l'horizon, je vois la mer qui se soulève...»

Sen nos parar na verba violenta, escumante, de Richepin, cantor da xente do mar, nos cadriños do críleco Jules Lemaître (as gaivotas son: *les grands papillons qui butinent les mers*) nin en tantos outros, pois París está ben perto da costa da Mancha, pararemos un instantiño en dous poetas: Theophile Feret e Charles Le Goffic, fundamentalmente suxerentes, sobre todo o primeiro. Autor d'ensayos e artigos sobre os poetas normandos e sobre os orixes danesas da arte de Villon, Theophile Feret tense por un dos derradeiros representantes da raza Wikings e gabase de ser un bárbaro:

«Le parler du vaincu sonne dans ma harangue
Pas son ame...»

Naceu n-un dos portos mais curiosos de Francia, en Quilleboeuf, no esteiro da Sena fundado pol-ós daneses de Kilboe e chamado n-outora a *vila dos pilotos*. Endexamais escribiu nos xornais de París. A súa inspiración isolada e feroz, ven en liña reuta das illas Feroe, dos Reises do Mar, e soilo quer coma poeta normando, que o amor pague as súas cancións e que lle precuren o Paraíso dos Wikings.

Le Goffic ten dúas novelas celtas de pasiós e ambiente: *Morgane* e *Le crucifié de Keralés*. O ar do Atlántico brua nos ameneiros de Kerauroux e cruza os poemas de *Amour Breton*:

«Fraîche et riante et virginale
Vous m'apparutes à Cozmer
Blanche dans la pourpre automnale
Du soleil couchant sur la mer.»

RAMÓN OTERO PEDRAYO

Cerveza MAHOU

A MILLOR D'ESPAÑA

A PONTE DE VIDÁN

Traballo presentado ao Seminario de Estudos Galegos o 9 de Febreiro do 1919.

N lugar de Vidán, a uns 2 Km. car'o SW. de Compostela, por onde discorre con pouco desnível o río Sarela, tócase á dereita da estrada que conduz a Noya, denantes de chegar á ponte pol-a que aquela salva o río, e deitado sob' iste, un arco adovelado de rexo e duro granito ao que, a común crénza dos que o coñecen, tñen por román.

Feito, sen dúbida, en data alonxada, inda segue o río pasando por baixo d'il, embora sexa tan sô en parte, pois denantes d'il chegar divídese, e parte do caudal, topando un nivel mais baixo, reverte en pequena fervenza car'a isquerda voltando a xunguirense os dous ramales cousa de 100 m. escasos mais adiante.

A ponte é un sinxeliño arco, co'as pedras indispensabres pra non s'esborrallar; tan sô no eistremo oucidental inda conserva restos que mostran o arranque da calzada. Está ourentado de L. a W. por mor da direición do río que é de N. a S. n'aquel sitio algo constante. Ten unha outura de 1,50 m. sob' o nivel do río. Hoxe parece mais pequeno do que realmente debeu sere por se topa, segundo coído, algo afundido, non porque tivesen cedido os puntos nos que se apoia, senon por terse erguido o nivel do río.

Tal como hoxe s'olla forma un arco rebaixado, de curvatura perfeita, de grosas dovelas graníticas, apareladas en perfecto isodónum (dazasete por cada banda), admirablemente asentadas. A súa estabilidade, a través do longo tempo que o seu mesmo aspeito denunza, fai coidar que os seus eistremos están manificamente soportados na dura pena. As presións e resistenzas que as súas dovelas exercen e soportan están tan ben repartidas que, non faltando a firmeza dos seus cimentos o arco perdurará aínda longo tempo.

Non pasou o mesmo, co'a calzada que d'il se servía; a partir da ponte, nas dúas direccións,

háchase esborrallada deica unha distancia aprouximada de 50 m. car'o W. no que volta a atoparse. Da banda de Sant-lago non resta vestixio ningún da tal calzada, cousa non d'estrñar pol-a calidá das terras que debeu atravesar; arcillosas, lixeiras e molto pinas son facilmente levadas pol-as augas da chuvia e sin parar renovadas pol-os materiais d'acarreo arrastrados pol-os regatos que por elas percorreu, sendo pois de crêr que istas terras teñan cuberto a devandita calzada.

Isto na ribeira isquerda; na dereita do río, non lonxe da ponte da estrada (uns 25 pasos) atópase a secuencia dun camiño antigo que cinguindo a aba do monte do Seixo, e despois d'unha volta regular, erguiase ao fin e ourentábase na dirección SL. a NW. dividíndose axiña en dous ramales: do que ia car'o N. pérdesse logo todo sinal o do S. atravesa a actual estrada e vai a xunguirse en Ponte Vella con outro camiño, tamén secular, que se dirixe a A Maia.

É iste camiño unha vella calzada cuíes pedras n'algús anacos desaparecidas, n'outros están ademirabelmente conservadas, como no punto da bifurcación. Iste e mail-os outros anacos denunzan unha calzada que hoxe é nos caseque por enteiro descoñecida (1).

Unha das cousas que se deben ter presentes ao estudar as calzadas é a súa dirección, o punto a onde s'endereitan; a nosa calzada, a julgar pol-a dirección que traí de molto antes de chegar á ponte, encamiñábase a Sant-lago e pasou pol-a ponte que nos ocupa, mais debido ás pésimas condicións do camiño, mais acó da ponte (sobre todo no tempo das chuvias) fíxose despois un ramal, que partindo da

(1) Un detalle curioso pra defender a súa antigüidade é o montón de terreos d'aluvión que a cobre (á calzada) ao saír da ponte en dirección oucidental e que chega a levantar 1,50 m. Somellante cantidade de terra arrastrada pol-a auga do próximo monte, supón varios séculos de incesante acarreo e mostra tamén os que pasaron dende que a ponte deixou de se utilizare, xa que este montón inutilizou a calzada á entrada da ponte.

vella calzada no outo do monte do Seixo, véno bordeando á vez que decende a salva e Sarela por unha pequena ponte de dous arcos adintelados, a ús 300 pasos mais arriba que o antigo. Xa na veira esquerda este ramal posterior ascendía car'a Sant-lago, casequ'en liña reita, coutaba a caixa da estrada de San Lorenzo e por eiquí entraba na cidá, despois de bordear o Bosque da Condesa; inda se atopan os seus restos no campo que separa a estrada do dito bosque.

Iste camiño tiña sobre o antigo duas ventaxas pol-o menos: o ser mais curto, pois ende-reitábase reitamente ao centro da cidá e o es-

tar feito sobre terreo firme, que a non ser na veira do río é todo pena viva.

Endeben: e fácil enxergar que a calzada que pasaba encol da ponte de Vidán, feita probablemente na época román, non-o foi precisamente pra vir a Sant-lago pol-a sinxela razón de que non eixistía daquela. Era pois unha vía que partindo d'outra, tanto ou mais importante (1) dirixíase a algunha poboación (2) ou bisbarra importante.

XOSÉ PENA E PENA

(1) Cicais a de Bracara - Asturicam per loca maritima.
(2) Asseconia?

O Congreso d'Economía Galega en Lugo

I

No noso número derradeiro dixemos qu'ibamos falar, co-a extensión de que foi merecente, do *Pirmeiro Congreso d'Economía Galega* que obedecendo á idea ben dina de gabanza de Don Eduardo Rosón, un bó fillo de terra, tívose en Lugo os días 7, 8 e 9 do mes d'outono que pasou.

Á glosa preliminar e geral qu'ibamos faguer, adiantósenos o noso colaborador Antón Vilar Ponte, quen de cote esperto e agudo, puxo de manifesto n-un artigo publicado en *Galicia* de Vigo, a sinificación histórica d'aquél Congreso. Esprica alí Antón Vilar a importancia do feito de terse juntado en Lugo coma congresistas caseque total-as persoas de recoñecida solvencia intelectual qu'estudan os problemas peculiares de Galiza; sinala a diferenza fundamental antr'as Asambleas agrarias de Monforte, Ribadavia e demais, e o Congreso lucense, no que por riba do criterio puramente realista e pragmático, precurouse chegar á concepción idealista da Galiza integral, enxergándoa na súa continuidade histórica; fai decatarse o lector de como o labor das Irmandades da Fala e as Asambleas nacionalistas - principiando pol-a que houbo precisamente en Lugo no ano 1918 - foron o verdadeiro e preciso precedente d'iste Congreso de 1925.

Por todas estas razóns, e por moitas mais compre qu'aquél acontecemento non quede esquecido, que se fale d'el, que s'estude n'as súas conxuncións, e que se vaian preparando os que o haxan de continuar.

II

Os temas do Congreso foron os seguintes:

Agricultura: Transformación de cultivos. - Abonos e máquinas. - Regos y-elevadores d'auga. - Repoboación forestal. - Aproveitamento do secano. - Plano agronómico. - Gandería. - División da propiedade. - Foros. - Seguros das colleitas.

Gandería, Selección. - Paradas. - Estabulación. - Vacunas.

Industrias derivadas: Da madeira. - Do leite. - Matadeiros. - Encurtidos. - Conservas de vitela, legumes, froitas, etc. - Vinificación, sidra, destilerías y-embotellado. - Fruticultura. - Cultivo da oliveira e produción d'olios d'aceitona, ricino, noz, etc.

Outras industrias: Minas. - Fervenzas. - Cementos. - Nitróxeno. - Abonos químicos. - Fundicións. - Fabricación d'automóviles. - Idem de maquinaria agrícola. - Tecidos. - Vidro. - Papel. - Agricultura. - Cerámica. - Sericultura. - Caza e pesca.

Enseño: Escolas de capataces d'agricultura. - Idem d'artes, oficios e novas industrias

- Normas d'esprotación do casar galego en vales e montañas. - Reforma do 1.º ensino na poboación rural. - Pensións pra ampliación d'estudos.

Comunicacións e transportes: Camiños de ferro. - Estrados. - Camiños. - Transportes marítimos. - Correios e teléfonos.

Novas institucións: Organización do creto agrícola según as necesidades da nosa terra. - Ordeación bancaria regional - Cooperativas de produción.

Finanzas: Unificación e modificación dos trabucos e da súa cobranza. - Aplicación dos de plusvalía. - Reforma da recaudación.

Comercio: Esportación de mercancías galegas. - Importación das que compren. - Feiras de mostrás. - Depósitos francos. - Escolas de Comercio. - Creto comercial.

Arte, literatura, etc. O moble galego. - Novo modelo de casa labrega. - Catálogo da nosa riqueza artística en todol-os ordes das Belas Artes. - Folk-lore. - Edición barata de gramática, dicionario e compendio d'história galegos. - Idem idem de clásicos. - Creación d'unha Academia da Historia.

Turismo: Album de paisaxes, fortalezas, templos, esculturas, sitios históricos, etc. - Hoteles. - Constitución d'organismos pro fomento do turismo. - Propaganda.

Goberno municipal rural: A parroquia, entidade local. - Jurados parroquiais. - Estadística e informes. - Reforma da administración e organización municipal en todol-os seus aspectos. - Problemas d'higiene e saneamento.

Goberno regional: Concertos co Estado nacional. - Reforma de servizos. - Asambreia e goberno regionais.

Emigración: Estudo da chamada «golondrina». - Relación de Galiza cos seus emigrados. - Instrución e defensa do emigrante.

Chagas sociais: A mendicidade. - O alcoholismo. - A prostitución.

Defensa social: Contra dos atropelamentos dos funcionarios públicos. - Contr'as propagandas ausurdas. - Contr'a difamación.

À nosa maneira de ver, a especialidade d'iste programa é a intuición caseque perfecta da solidariedade dos nosos problemas uns cos outros, da súa interdependenza, e asína, vemos, por entremedias dos temas puramente económicos, meterse outros de carácter político-so-

cial e cultural que coles teñen relación estreita. Elquí, coma nas campañas antigas dos Precursores, dende Faraldo a Brañas; coma nas mais novas das Irmandades; coma nos traballos recentes d'Eloy Luís André, o idealismo acende a súa lámpada guileira.

III

O Congreso abriuse no soberbo salón de festas do sonado Círculo das Artes de Lugo, o día 7 do mes d'Outono ás once da mañá, presidindo o general D. Valeriano Villanueva, co Sr. Rosón, o Gobernador militar, a profesora Sra. Arcal, o Delegado d'Hacienda, o Deán da Catedral, o representante da Cámara de Comercio de Vigo, o presidente da de Lugo e o vice da de Festas. Despois da cerimonia d'apertura, na que faláron os Sres. Rosón e Villanueva, constituíuse o Congreso nas seguintes seccións:

Agricultura. - Presidente, D. Juan Fariás; vice, D. Andrés Corral; Secretario, D. Modesto Gómez Otero.

Ganadería 1.ª. - Presidente, D. Leopoldo H. Robredo; vice, D. Ramón Blanco; Secretario, D. Jesús Carballo.

Ganadería 2.ª. - Presidente, D. Juan Rof Codina; vice, D. Martín Lázaro; Secretario, D. Daniel Varela.

Industrias derivadas. - Presidente, D. Ventura Alvarado; vice, D. Luís S. Arrieta; Secretario, D. Ramón García Pardo.

Finanza. - Presidente, D. Antonio Valcárcel; vice, D. Antonio Piñeiro Masada; Secretario, D. Claudio Rodríguez.

Comercio. - Presidente, D. A. González Ortiz; vice, D. Juan Vich; Secretario, D. José Gayoso Castro.

Arte. - Presidente, D. Leoncio Bescansa; vice, D. Ángel del Castillo; Secretario, D. Ramiro Saiz.

Literatura. - Presidente, D. Manuel Amor Meilán; vice, D. Eugenio Carré; Secretario, D. Luís Soto Menor.

Outras industrias. - Presidente, D. Ramón del Cuelo; vice, D. Pablo Escobar; Secretario, D. Pedro Basanta.

Enseño. - Presidente, D. Ciriaco R. Bustamante; vice, D. José María Santiago Charfolé; Secretario, D. Manuel López Gutiérrez.

Comunicacións. - Presidente, D. Antonio

Peralba; vice, D. Julio Núñez; Secretario, don Bautista Varela.

Novas industrias. - Presidente, D. Pedro Barrié; vice, D. Jacobo Arias; Secretario, don José Pérez.

Turismo. - Presidente, D. Ramón Fernández Mato; vice, D. Ramón Neira; Secretario, D. Evaristo Correa Calderón.

Goberno municipal. - Presidente, D. Vicente Risco; vice, D. Eduardo Rosón; Secretario, D. E. Costas.

Goberno regional. - Presidente, D. José García Acuña; vice, D. Antonio Losada Diéguez; Secretario, D. Rodrigo de la Peña.

Emigración. - Presidente, D. Germán Mar-

ínez Mendoza; vice, D. Antonio Villar Ponte; Secretario, D. Andrés Muruais.

Chagas socias. - Presidente, D. José Pérez Porio; vice, D. Isaac Correa Calderón; D. Salvador Sanz.

Defensa social. - Presidente, D. Domingo Bueno; vice, D. Sergio Castilla; Secretario, señor Hinojal.

Estas selciós ajuntaronse despois arredadamente en diferentes lugares públicos, pra redautaren as duas ponencias. Traballaron arreo no serán do día 7 y-en todo o día 8, e na mañá do día 9, as ponencias foron sendo postas en maus da Mesa, pra seren lidas e discutidas na sesión derradeira, que principiou a metodía. no mesmo Círculo das Artes.

A EDADE DO FERRO NA GALIZA

(Proseguimento)

Pero debemos deducir d'iste úneco dato que a invasión ibérica chegara hastra Galiza? Podemos supor qu'os Lusitanos, qu'aparecen en Ptolomeu (1) com'unha tribu mais entr'as tribus do actual Portugal, tiveran forza pr'estenderen a sua dominiánza pol-a mor parte da nosa región? De ningúnha maneira. Os Iberos disfrutaron nos tempos protohistóricos d'unha personalidade definida e crara, y-onde queira que se superpuxeran ós Celtas, tal superposición ten o seu comprobante arqueológico. En Castela, a cultura de Numancia, ponse no canto da cultura das necrópolis de Soria e de Guadalajara; en Portugal, as estaciós de Guiffoes e de São Julião representan netamente a introdución d'un elemento novo no meio céltico anterior. Mais elquí en Galiza nada hai de semellante e os ouxetos ibéricos fallan por completo nos nosos xacementos, y-en froques ouxetos e nomes célticos atópanse en toda a extensión da terra galega. Puñás d'antenas, torques brazaletes e fibulas derivadas de tipos hallstáticos, teñen aparecido o mesmo en Ortigueira y-en Mondoñedo, que nas ribeiras da Arnoya e do Tâmega, e nomes cula fillación celta está ademitiada por autoridades tan prestixosas coma Dottin (2) e Garofalo (3).

alcóntrase espallados tamén por toda Galiza. E temos no N as cibdades d'*Ardobriga* e *Novium* (1), no ponente as vilas d'*Ebura* (2) y-*Arbóbriga* (3), no centro o oppidum de *Nemetobriga* (4) nas terras rayanas do Portugal a mansión de *Caladunum* (5) e nos vals de Sil ou do Miño o monte *Medullo*, (6) pr'amostrar-nos a extensión da fala céltica no noso chán.

Mais non é esto soilo. Coma fai oserver Dechelette, as mesmas tribus galas, por efecto das suas emigraciós, aparecen simultaneamente en distintos lugares, y-alcontranse así, ant'outros, *Parisii* e *Belgae* na Galia e na Gran Bretaña, e *Ligóns* e *Senóns* na Galia e na Italia. Pois ben, estas coincidencias de nome danse tamén nas tribus galegas. Os *Querquennos* (7) do val do Limia, teñen seu homónimo nos *Quarquennos* (8) da Traspadana; os *Britóns* (9) do Convento Lucense, chámanse da mesma maneira, qu'os *Britóns* do condado de York; os *Brigantinos* (10) das terras (11) cru-

(1) Strabon II, V.

(2) *Manuel*

(3) *Sui Celti nella Penisola Iberica. Boletín de la Academia de la Historia*, t., XXXIV, pag. 97.

(1) Mela, III, 1. Ptolomeo II, XXI.

(2) Mela III, 1.

(3) Plinio IV, 54.

(4) Ptolomeo II, XXXVI. Itinerario d'Antonino.

(5) Itinerario d'Antonino.

(6) Floro IV, 12. Orosio VI, 21.

(7) Plinio III, 4. C. I. L. 2477.

(8) Plinio III, 23.

(9) Britonia foi cabeza d'unha diócesis, aparecendo o seu nome nos concilios de Braga. Estaba situada perto de Mondoñedo.

(10) Ptolomeo II, II. Dion XXXVII, 83.

(11) Tacito XII, 32. Strabon IV, IV, 8.

ñesas correspóndense c'os *Brigantinos* da Retia, da Ingraterra e da Irlanda, y-a mesma raíz *cale* ou *gale* de *Calecos* (1) atópase nos *Caletes* da Beturia e da Francia. (2)

Temos pol-o tanto unha arqueología proto-histórica galega totalmente céltica e temos á sua beira unha onomástica na qu'hai d'abondo verbas do mesmo orixe. Coma logo veremos, a relixión, usos e costumes, dos antigos galegos presentan notabres identidás co-as dos Galos do centro d'Europa. Y-ante datos tan firmes, e feitos tan elocuentes que s'erguen fronte a helenismos absurdos e iberismos unificadores, debemos declarar que durante a Edade do Ferro, Galiza ínteira d'un cabo ó outro, do fondo á cima, tivo unha cultura única y-escrusivamente celta.

Mais debe adevirirse agora, qu'iste concepto d'unidade cultural non encerra en si nin moito menos unha idea d'unidade racial. É indubidávele qu'os Celtas qu'entraron n-esta terra debían ser en número d'abondo pr'estenderse, dominar e impor alíña a sua civilización en toda ela; mais nin a falla ausoluta de documentos antropológicos coetáneos á nosa Edade do Ferro, nin a incerteza que reina en col do tipo fiseco dos Celtas, nin a penuria d'informacións relativas á nosa actual antropología, nos permiten arriscar acerca da formación da raza galega dos tempos protohistóricos, ningunha afirmación categórica.

É certo qu'algús antropólogos hespañoles chaman Celtas ós braquicéfalos predominantes hoxe en Galiza (4) e principalmente nas suas reglós N; pero tal braquicefalia aparece enlazada co-a da costa Cantábrica (Asturias-Santander) onde, nin a arqueología nin os textos acusan a presenza dos Celtas, e onde ademais por achádegos de craneos eneolíticos en Asturias, teñen amostrado a anterioridade de tal caracte á invasión céltica. É certo tamén que Ricardo Severo e Fonseca Cardoso (5) teñen atopado nas necrópolis de Ferrestello e do Desterro, no osuario da freguesía de Ferreiro (6) e

tamén nos actuais miñotos, tipos (1) qu'identifican coma *Gauleses* (dolicocefalos loiros); pero Leite de Vasconcellos oujeitou e non sen razón, qu'as características nórdicas n-eles ouservadas, podía provir moi ben da invasión sueva. (2)

Por outra lado, o tipo fiseco dos Celtas non está determinado con exactitude. Os antropólogos divídeno en dúas ramas: unha braquicéfala, de cabelo castaño e de pequena estatura (a Celta) y-outra dolicocefala, outa e de cabelos loiros (a Gaulesa). Dos textos dos escritores gregos e romanos, tirase sollo qu'eran os Celtas outos e loiros, anque mais baixos e de coor mais morena qu'os Germanos. O exame dos restos óseos de Hallstatt e de la Tene, denuncia unha povoación en xeral dolicocefala misturada, na Galia oriental con tipos braquicéfalos de Grenelle, e d'estatura mais ben mediana qu'outa (1 m. 66, no Marne, e 1-70 en Vindelicia, asegún Vacher). (3) Vése pol-o tanto qu'o tipo céltico non presenta caracteres ó parecer de grande homogeneidade, aínda en países onde levaba aquíl povo longos séculos de residencia.

Mais eiqui en Galiza, esta raza, homogénea ou non, debeu necesariamente superpoñerse a outra mais antiga, formada cecais a imitanza da dos *kjoekkenmoedingen* de Mugem, por dolicocefalos (o *Homo Afer*, variedá *Taganus*, de Mendes Correia) e braquicéfalos (o *proto-braquimorfo*, o *protoesfenoide* y-o *ortobraquimorfo* do mesmo autor), misturado con elementos de Banmes-Chandes identificados en Portugal por Mendes Correa, e con braquicéfalos de tipo asturián, povo que probablemente sería o qu'eiqui pulía a pedra, ergueu os dolmens, e fundiu as espadas y-os machados de bronce, povo en fin, cuio tipo debía d'acusarse vigorosamente na gente galega da Edade do Ferro, anque as verbas de San Isidoro ó falar da coor branca dos habitantes de Galiza parece indicar certo predominio d'unha raza loira. (4)

VI

A ORGANIZACION POLÍTECA

Nos textos aparece Galiza dividida entre

(1) Plinio III, 4.
(2) César De Bello Gallico. Plinio IV, 22.
(3) Vex, principalmente a obra d'Oloriz en col da repartición do índice céltico na España.
(4) Portugalie I, II.
(5) Portugalie I, I.
(6) Portugalie I, I. O miñoto entre o Cavado e Ancora.

(1) Archeologo Portugués, I, XI, nos comentarios os tomos I e II da Portugalie.
(2) L'Aryen, cit. por Dottin, Manuel, pag. 143.
(3) Raza e Nacionalidade, Porto 1919 e Homo, Porto, 1921.
(4) Cit. na Hispania de Schulten.

distintas tribus, cuio número non podemos saber de certo, já qu'as trinta que conta Strabon (1) antr'o Tajo y-os Artabros eran en gran parte lusitanas, y-as sesenta e duas que menciona Plinio (2) habitaban nos tres conventos de Lucus, Bracara y-Asturica, cuia jurisdicción collía territorios que pertencen hoxe a Portugal, ás Asturias y-a Castela.

Mais tales tribus, calquera que fose o seu número, non constituían a derradeira agrupación políteca entón existente. Baixo o nome de Presamarcos, Arrotrebas ou Quarquernos, non se desinaban núcleos polítecicos homogéneos, senon conjuntos de comunidades ligadas entre si por algún vínculo federativo, pero que debían conservar en moitos aspectos unha completa autonomía. Este feito non consignado en ningún autor contemporáneo, mais percibido já pol-a crara visión crítica do Sr. Maciñeira; (3) dedúcese da gran cantidade de castros existentes en Galiza, cuio número fai ascender o meu sabio amigo Angel del Castillo (4) a 5.800. Porqu'os castros, a semellanza dos *arx* itálicos, e dos *pur* dos Arysos, revelan sempre a presenza d'unha coesividade políteca, y-alcontrándose tan vastos en Galicia, e sendo tan frecuente nos povos Celtas as supervivencias gentílicas, debemos supor que cada un d'eles servía de centro a un clan ou unha gens, qu'alí tiña, a mais d'un lugar de refuxo, a sede das suas asambleas e dos seus mercados y-o fogar dos seus penales. Porque na época da sua entrada en Galiza, os Celtas, mais pastores qu'agricultores, non coñecían a vida cidadán. A cultura de Hallstatt non conta en ningures con verdadeiras vilas, y-os Berybraces, irmaus dos nosos Saefes, tiñan, según Avieno, (5) costumes de brava rudeza pastoril. E así o castro non debeu ser n-un principio mais qu'o castelo forte ond'as gentes a il adscritas buscaban protección nos días de loita, pra voltaren unha vez pasado o perigo ás suas cabanas de ramallo e colmo, ergueitas en preña campia.

Pero n-unha data que non podemos precisar con exactitude, mais que pode ser non su-

bira do século III denantes de Jesucristo, algúns d'istes castros comenzaron a povoarensen d'edificios de pedra, e tras dos seus muros, xurdíu o núcleo urbano que se coñece co nome de *citania*. A qu'obedeceu iste troque nas condicións de vida das gentes galegas? A un mor desenrolo do sedentarismo agrícola? A un estado prolongado de guerras, provocado pol-a chegada dos Celtas do O de Portugal rempu-xados car'o N pol-o movemento dos povos ibéricos e tartesios, e qu'obligara ós antigos habitantes do noso chán a estabrecérense permanentemente nos seus castelos? Non se sabe. Cecaís a derradeira suposición sexa a mais probable, s'atendemos a qu'as citanias aparecen mais vastas no S que no N da Gallecia, mais o que si sabemos certamente, é qu'esta iniciación da vida urbana non chegou a adequirir gran desenvolvemento. As citanias son mais ben aldeas fortificadas que verdadeiras vilas; os seus edificios son pequenos e probes, e por un castro que presenta as ruínas das características habitacións redondas, trinta non ofrecen no seu recinto ningún sinal d'habitación permanente. Y-en tales condicións nada ten d'estrano qu'iste urbanismo embrionario non afeutara ó sistema políteca das nosas tribus, e qu'o réxime gentílico seguira imperando aínda despois da conquista romana, sin se por no seu canto un réxime municipal mais ou menos perfeuto.

Acerca do goberno interior d'estas agrupacións polítecicas, da natureza dos lazos qu'as avencellaban, ou das rivalidades qu'as afastaban, carecemos en absoluto d'informacións. Soilo Strabon (1) nos di qu'as guerras eran tan frecuentes antr'os galegos, qu'os homes abandoaban os coidados da terra pra s'adica-ren por completo ó oficio de soldados. Mais a pesar d'iste feroz particularismo, n-unha ocasión pol-o menos parece qu'as nosas tribus esqueceron as suas xenreiras pra facer cara a un perigo común. O exército qu'opuxeron ás legións de Decimo Junio Bruto, e no cal gabá-bas'iste general de ter causado 50.000 (2) baixas n-unha soila batalla, debía ter, deixando a un lado posibles fantasías do caudillo romano, un número tan grande de soldados que fai pensar n-unha alianza de todas as comunidades

(1) III, 1, 8.

(2) III, 4.

(3) Castros Prehistóricos de Galicia, Revista crítica de Historia y Literatura Española e Hispano Americana, 1894 n. 7.

(4) Los Castros Gallegos II Edición Cruxa 1908, pag., 5.

(5) Ora Maritima in Fontes Hispaniae Antiquae de Schulzen-Bosch.

(1) III, 1, 8.

(2) Orosio V, V, 12.

galegas, semellante á qu'os Celtas de Francia formaron pra combaliren a César. Mais non podemos saber s'esta alianza, que cecais se repiteu nas guerras cántabras, foi debida a eistir en Galiza certa conciencia nacional, ou soillo ó imperio das circunstancias do momento.

Temos pol-o tanto e coma principal característica do sistema políteco dos antigos habitantes d'esta terra, a súa división n-un número considerabre de pequenas colectividades. Pero tal sistema, era sementes propio e peculiar de Galiza ou reinaba tamén n-outas regíons peninsulares? Schulten incrinase a esta derradeira suposición. Pra el, o castelo, o castro, coma unidade políteca, eisiste tanto na Galiza e no Portugal, coma na Meseta, e non vacila en otorgar a iste xeito especial d'organización un orixe ibero. (1) Na nosa homilde opinión, o sabio Profesor alemán incurre eiqui n-un erro consideravele. A arqueología dos nosos castros é escrusivamente céltiga, coma céltigos son os nomes d'algús d'eles (*Calubriga Meidunio*), que nos conservou a epigrafía. Por outra parte, e coma já dixemos, na Galiza falla toda sinal ibérica nos xacementos, e n'estas condicións non se pode ademilir a eistencia d'un influxo d'esta raza capaz de modificar un sistema políteco anterior. Seguramente, na época da conquista romana, habería semellanza na constitución das comunidades do C e do W da Península, mais estas semellanzas poden atribuírse millor as supervivencias celtas da Meseta, patentes tamén en certos nomes de tribus, deuses e persoas (*Arevacos, os Lugoves; Retógenes, Caro*) qu'a imposíbles ingerencias ibéricas na nosa etnografía. E aínda, esta suposición arrióstrase mais ó considerar qu'os povos puramente iberos, os Oretanos, Edetanos e Ilergetes, tiñan a seu frente reis hereditarios, forma já avanzada da organización políteca, namentral-os Celtiberos descoñecían a monarquía e só en tempo de guerra nomeaban un general cuio mando finaba ó rematarse a campaña.

Mais qu'apesar d'estas supervivencias céltigas, había diferencias fundamentais no xeito de se gobernaren e regiren as gentes celibéricas e galegas, e qu'estas diferencias foron apreciadas pol-os conquistadores latinos, demostrao

un feito observado pol-o mesmo Schulten. (1) «Exceptuando en los tres conventos del Noroeste, di o Profesor d'Erlangen, fueron suprimidas por los romanos en las demás tribus, celibéricas las antiguas unidades étnicas, por el contrario, en Galicia subsistieron las gens.» Y-esto indica que namentral-os Celtas ibéricos da Meseta foron considerados capaces d'asimilaren as distintas formas do municipio romano, no noso país, a antiga organización tribal estaba tan fundamentalmente enraizada, qu'os seus dominadores deixárona subsistir, e non estableceron os seus Senados mais que nas vilas romanizadas con algunha intensidade.

Y-é curioso observar coma no día d'hoje perdura aínda esta oposición na vida campesiá de Castela e de Galiza. Concentrada alá en grandes aldeas, ond'o regime municipal é unha realidade, espallada eiqui en pequenos lugares xuntados en municipios artificiais, que non consiguen tomar carta de natureza nos costumes, namentras no adro da eireja parroquial, a tanguido de campáa, os homes do agro reúnen-se nos seus concellos, animados cecais pol-o mesmo espírito particularista que xuntaba os país Celtas tras dos muros dos castros, nas suas asambleas gentilizas.

VII

O CARAUTE

Pra Gregos e Romanos, o noso povo é un povo de soldados. O mais malo de vencer de toda a Lusitania, chámalle Strabón. (2) E Justino di: (3) «En Galiza soillo as mulleres coidan dos negocios da casa e da agricultura, por estaren os homes entregados ó oficio de soldados», verbas que mais tarde ven confirmar Sillio Itálico, (4) cando escrama: «Ant'os Callecros, o home pasaría por un cobarde si sementara no sulco ou s'afundira na terra a rella d'un arado. Todo o qu'é alleo á guerra está nas maus das suas infatigables compañeiras.»

E nos poucos instantes de paz, estas gentes barudas non esquecen as batallas. Usan, conta Strabón, (5) combates gimnicos, carreira, lotta e simulacros en cohortes istruidas. Y-hast'as mesmas danzas teñen ant'eles un forte

(1) Hispania, pag. 96.

(1) Hispania, pag. 127.

(2) III, III, 2.

(3) XLIV, III.

(4) Libro III.

(5) III, III, 7.

caracter guerreiro. «Ó son de cantos bárbaros, trepan cos pés no chao, batendo a compás co-as espadas nos escudos, di o cantor da Púncia, e tal é a diversión mais querida d'estas xentes, tal é o seu millor pracer» (1).

Iste espírito rexo e loitador dos galegos foi aproveitado por Cartagineses e Romanos. No exército qu'Annibal levou a Italia, iban homes d'esta terra, que combateron e morreron na Trebia y-en Cannas, e despois da conquista, cinco cohortes de Bracarense e cinco de Lucenses, velaban nas fronteiras dos bárbaros pol-a seguridade y-a gloria de Roma.

Com'os demais Celtas, os da Galiza, amaron a guerra e fixeron d'ela un oficio. Loitaron entre si, loitaron contra os invasores do seu chán, e por loitar, formaron mais tarde nas suas fías. Combatiron pol-a independencia da sua terra coma héroes, e combateron pol-a paga coma condos, y-os escritores antigos fixeron honor ás suas virtudes guerreiras, mais nada mais dixeron do seu caracte. Enganosos, tigueiros, movedizos, chámalles tamén o gérgrafo d'Amasia (2); per'istes calificativos parece referirse millor á sua maneira de pelexar qu'ás suas condicións moraes. Eran bós ou ruís? Inteligentes ou rudos? Tiñan especial disposición pr'algunha ciencia ou pr'algún arte? Fora da sua habilidade de metalúrgicos e forxadores, soilo dous nomes de galegos que destacaran pol-o seu talento na época romana nos son coñecidos: o de Lucio (3), un poeta lírico, y-o de Materno (4), un abogado.

Alento aventureiro nos homes, que fuxen da patria en procura da loita e da fortuna; mulleres que coidan da casa e da terra, un poeta e un abogado. Pouca coísa pra faguer xeralizacións e pr'estabrecer paralelos, mais qu'así e todo fai lembrarl-a Galiza d'hoxe co-a sua y-alma lírica, o seu instinto jurídico, os seus campos abandonados com'entón nas maus infatigáveis das mulleres.

VIII

A RELIGION

As nosas fontes de coñecimento en col da relixión dos antigos galegos, redúcense a

- (1) Libro III.
- (2) III, II, 6.
- (3) Marcial, Libro X, epigr. 37.
- (4) Marcial, Libro IV, epigr. 88.

unhas poucas referencias de Strabon, Silio e Justino, e un número pouco considerable de epígrafes latinos, nos qu'as identificacións das divindades indixenas cos deuses do Panteón greco-romano, son por disgracia ben escasas.

Temos así e todo, pol-a *Geographica* (1), noticia de qu'o culto de Marte estaba moi estendido na nosa terra, cousa que coma veremos despois, está confirmada pol-a epigrafía, que nos proporciona tamén os tres Ioves; *Ladico* (2), *Candamio* (3) e *Andero* (4), patróns pra Schulten (5) de terras 'ragosas, qu'indican qu'o pai dos deuses era interpretado eiq' com'un espírito dos outos cumes, estando cecais iste culto relacionado co da Montana sagrada, que coñecemos por unha referencia de Justino, e que amosa, aseg' Leite de Vasconcellos, (6), a existencia d'unha relixión do rayo, e qu'o ferro era considerado como metal impuro e non doado pra cerimoniais do culto. Certos pasaxes de Floro, Artemidoro e Posidonio, y-os relevos de moitas pedras dos castros e citanias y-aínda de lápidas funerarias da época romana, demostran qu'houbó eiq' cultos astrolátricos qu'o ilustre autor das *Religiones da Lusitania* (7) supón en parte relacionados co destino post-mortem das almas. Os anatemas de San Martín de Braga acusan a presenza de unha forte perduración animística, e finalmente coñecemos pol-as lápidas nomes de deuses coma *Banduaetobrigus*, (8) *Crougintoudadigoe*, (9) *Cauleci*, (10) *Netaciveulebrica* (11) (d'unha lápida cecais corrupta de Padrón), *Rauveanabaraecus* (12) ou *Rauveana Baraecus*, *Virrorevillaecus*, (13) *Caepol...* (14) *Aegimuniaegus*, (15) *Edovius* (16) *Poemana*, (17) *Regoni*, (18) *Verora* (19) y-*Endo*, (20) que cecais sexa sinxelamente un *genio castrum* mal leído cúa epigrafía localízase escusivamente

- (1) III, III, 7.
- (2) C. I. L. 2823.
- (3) C. I. L. 2866.
- (4) C. I. L. 2895.
- (5) Hispania, pag. 99.
- (6) Religiones de Lusitania.
- (7) T. III, págs. 424 a 440.
- (8) C. I. L. 2813.
- (9) C. I. L. 2866.
- (10) C. I. L. 2851.
- (11) C. I. L. 2892.
- (12) C. I. L. 685.
- (13) C. I. L. 2878.
- (14) Vex., Leite de Vasconcellos, Religiones de Lusitania t. II.
- (15) C. I. L. 2823.
- (16) C. I. L. 2848.
- (17) C. I. L. 2878.
- (18) C. I. L. 2874.
- (19) C. I. L. 2878.
- (20) Vex., Murguía, Historia de Galicia, II edición, t. I.

no Ocidente da Península, pero que non son pra nós mais que nomes, já qu'o seu valor mítico y-a sua filiación lingüística, a pesar dos esforzos d'homens tan ilustres coma Hubner, Holder, o Fita, e Leite de Vasconcellos, non está en gran parte determinada con exatidão, podéndose dicir somentes qu'istes deuses que cecais baixo distintas denominacións, acochan en si unha mesma sinifcanza, teñen un forte caracte tópico ou gentilicio, espíritos de lugares determinados, protutores d'un clan ou d'unha tribu, cousa que vai ben co-a división política en infinitas comunidades, que sinalamos n-un dos capítulos precedentes.

Crar'está que con informacións tan incertas, non é posívele enxergar nada concreto en col da ideología religiosa imperante na nosa Edade do Ferro, nin do valor cosmogónico que se lle atribuíra, nin das ideas moraes d'elas derivadas, podendo tan soílo do conxunto d'elementos de diversa orixe que deberon contribuir á sua formación, separar aqueles que por presentar identidás indubidáveles cos cultos praticados pol-os Celtas do resto d'Europa, veñan engadir novos datos acerca da nosa etnografía protohistórica.

Sabemos por Callimaco, (1) Silio (2) y-Amiano, (3) que na época das invasións, os Celtas rendían especial veneración a un espírito da guerra, qu'os escritores citados identifican con Marte. No tempo da conquista romana, os povos da Galia, adouraban en troques preferentemente a divindade que César (4) compara a Mercurio. Cicerón (5) y-Ateneo (6) fálanos do bárbaro costume galo de sacrificaren a sanguifentos deuses, os ladrós y-os cativos. César (7) refire com'os druidas sacaban presaxos da maneira de caíren estas vítimas humanas, e derradeiramente, o boconcio Trogo Pompeyo (8) gaba ós seus peisanos com'os mais hábiles antr'os bárbaros nas artes adivinatorias. Pois ben, todas estas particularidades dos cultos galos aparecen fortemente acusadas en Galiza.

De Mercurio fala unha lápida de Caldas de Reis, (9) e tamén coma supervivencia romana

d'iste culto, debemos consideral-os dous Hermos de bronce atopados, un en Casal-Comba, (1) perto da raya da antiga Gallaecia, y-outra nas terras ourensans do Limia. (2) A relixión de Marte aparece nas adicacións a *Coso Marte* (3) de Brandomil a *Cososo deo Marte* (4) de Braga, a *Marte Cariocieco* (5) de Tuy, e sinxelamente a Marte (6) sen identificación con ningunha divindad indíxena, na Cruña. E qu'iste deus favorito dos Celtas na época das suas conquistas era adourado preferentemente pol-os galegos, maniféstao craramente Strabon (7) cando conta qu'os Lusitanos que vivían nas montañas immolaban a Marte os prisioneiros y-ofercíanll-as suas maus coriadas, e que lle facían tamén sacrificios de cabras e cabalos, asegún o rito grego das hecatombes, engadendo despois qu'erán aquelas gentes peritas en averiguacións e que predecían o porvir asegún a maneira de caíren as vítimas humanas ó seren feridas de morte, e qu'adeviñaban tamén apalpando e pol-o eisame das entranas dos sacrificados. Esta pericia augural y-aruspical, áchase confirmada no pasaxe en que Silio Itálico (8) califica á mocidade galega d'hábil en descubrir o porvir «nas frebas das vítimas, no voar dos paxaros e no lume do ceo. Temos pol-o tanto que n-istes tres puntos principais: culto preferente ó espírito da guerra (Marte), sacrificio de vítimas humanas, e gellos adivinatorios, coinciden en ausoluto as relixións da Galia e de Galiza, pero amais d'elo, aínda podemos sinalar outra semellanza: a veneración ás augas correntes, ríos e fontes, qu'asegún Dechelette, (9) determinhou o emprazamento dos habitantes d'algúns tribus da Champaña e que tan estendida estivo en toda a Galia, alcóntrase asimesmo representada en Galiza pol-as lápidas a *Naviaefesurraeco* (10) espírito pr'ó P. Fita (11) d'unha fonte termal e pra Schulten (12) d'un río (*Navia*), que en sanscrito sinifica «auga que corre», e iste

- (1) VI, 178.
- (2) Libro IV.
- (3) XXVII, 44.
- (4) De Bello Gallico.
- (5) A Fontelo.
- (6) IV, 61.
- (7) De Bello Gallico.
- (8) XXIV, 4.
- (9) C. I. L. 2844.

- (1) Porugalla, t. II.
- (2) háchase no Museu d'Ourense.
- (3) C. I. L. 8871.
- (4) C. I. L. 2418.
- (5) C. I. L. 8612.
- (6) C. I. L. 2889.
- (7) III, III, 7.
- (8) Libro III.
- (9) Manuel, t. II.
- (10) C. I. L. 2324 e 2622.
- (11) Vex, Arturo Vázquez Núñez, Epigraphia Latina de la Provincia de Orense, B. de la C. de Monumentos, T. I.
- (12) Hispania, pag. 99.

nome lévano algúns ríos); pol-as adicaciós ás Ninfas, feitas por persoas de nome indígena, qu'apareceron perlo das Burgas d'Ourense, (1) en Baños de Bande, (2) en Alonges (3) v-en Baños de Molgas, (4) e no N de Portugal, an-tr'outros, pol-os tan nomeados epígrafes de *Tongoenabiagus* (5) en Braga, y-a *Barmanico* (6) nas Caldas de Vicela. Eixistiu tamén un culto céltigo dos bosques, patente no nome da mansión de *Nemetebrija*, e dos Castros *Nemanzo* e *Nemeño*, sendo esta etimoloxía perfectamente crara, já que *nemad* sinifica bosque sagrado en céltigo.

Mais non é esto sollo: an-tr'os deuses cuio

valor representativo descoñecemos, pero qu'a-parecen na epigrafía galo-romana, atópanse al-gúns d'eles nas lápidas galegas. Taes son as *Matris*, (1) mencionadas n-unha inscrición da Cruña; y-os *Lugoves*, que baixo a forma *Lucoubi* (2) alcóntanse n-outra de Lugo, sendo moi posívele qu'o nome d'istes deuses, que fan o singular *luc* ou *lug* teñan relación co-a actual denominación d'aquela cidade, com'a teñen co nome de *Lugdunum*, a actual vila de Lyon, en Francia, asegún a opinión de Dottin. (3)

(Continuaráse)

(1) C. I. L. 2927.

(2) C. I. L. 2530.

(3) C. I. L. 5625.

(4) Arturo Vázquez Núñez, Loc. cit. Lápida inédita n. 20.

(5) Vex. Leite de Vasconcellos, Religioes da Lusitania T., III.

(6) C. I. L. 2402.

(1) C. I. L. 2776 Ist'edición as Esas galegas apareceu asegún Hubner na Cruña do Conde, en Castela.

(2) Amor Mellán, Hist. de la Provincia de Lugo, t., I, Martínez Salazar, Los Lucoves, Dioses gallegos y celtibéricos, B. de la Academ. de la Historia, t., LVI, pag., 349.

(3) Manuel. Os lares das vias, d'abondo nas Gallias asegún Dottin, hchábanse tamén a fatura no territorio d'antiga Galliaecia. Vex. ent'outros C. I. L. 2615.

QUOD NIHIL SCITUR

(Proseguimento)

Síguese d'eiquí que é pavelo o dito d'algúns de qu'a y-alma do home pode ter figura redonda ou outra calquera qu'a que todos temos, e qu'eso había ser o home. Si a viron, millor pra min. Pois eu non iba creer qu'a sua razón fose com'a nosa; e mais íles chámanlle home verdadeiro. Quén o sabe? Ninguén. Si nona viron, porqueo finxen tal cal a natureza nono podería producir? Porque si poidera, de que geito fba ser eterna aquela proposición: «a y-alma é o auto do corpo fiseco orgaizado»? Veleiquí a sua cencia. Molto mais absurda é est'outra opinión, ou sexa, que anque non eixistira ningún home, sería verdade dicir qu'o home é animal. Supoñen unha cousa imposible, pra sacar outra falsa. Porque si falas coma filósofo, endejamais han faltas homes, porqu'o mundo é eterno; e si falas coma creente, pode delxar d'eixistir Cristo? Xa vés coma nos dous casos é imposible a tua suposición.

Mais non sabes pol-o teu preceutor, que supos-

ta unha cousa posíbre non se sigue incoemente ningún, mais qu'ademitida unha imposible síguense moitos? Mais sexa asina, sexa posíbre: si o home non eixiste, como vai ser animal? Din qu'o verbo «Est» supón eiquí a esencia, non a eixistencia, e que é sementes a cópula. Por eso aquela proposición é eterna, e asina tómana de cote nas ciencias; e já antes do home ser criado, ja tiña sido verdadeira a proposición; e na mente divina estaban as ciencias de total-as cousas. Por eso escriben cousas pasmosas en col do Ente e da Esencia. Qué cousa hai mais vaa? Sacan as verbas do seu significado propio eco rompenas de tal geito que, anqu'o seu estilado sexa o mesmo qu'o dos seus pais resulta inteltramente diverso.

Cando t'achegas a íles pra deprender algo, trocan de tal geito a sinificación das verbas qu'antes estabas afeito a empregar, que já non designan as mesmas cousas, as cousas naturais, senon aquelas qu'íles, mesmos inventaron, pra que ti, cobizoso, de saber e inteltra-

mente iflorante d'estas cousas novas, porfian-
do e discreteando lles moi sotilmente sobr'as
cousas laes coma lles apareceron en soños,
y-espóndolas con admirabile artificio, os es-
coltes, os admires os respeites e reverencias
com'agudísemos esculcadores da natureza,
é pasmosa tanta barballoelrada. Que hai que
sexa mais sinxelo, mais craro, mais usado
qu'esta verba *esf*? E mais canta porfia focantes
a ela! Mais doutos qu'ises filósofos son os
nenos, que si lles preguntas s'está o pai na
casa, responden que está; si lles preguntas si
é malo, dirán que non. Do home, anque non
eistísese, o filósofo había asegurar que é
animal.

Non é menos absurdo o qu'algús queren es-
tabrecer, qu'a Filosofía se non pod'aprender
n'outro idioma qu'o grego ou latino porque
din que non hai verbas conque traducil-as
moitas que n'aquelas lingoas hai, com'a *Ente-
lequia* d'Aristóteles, sobr'a que moito se por-
fiou de coma se debe traducir ó latín. Antr'os

latinos hai as verbas *Essentia*, *Quidditas*,
Corporeitas e outras semellantes qu'os filóso-
fos inventaron; as que, coma nada sinifican,
ninguén as entende; e ningúen as pod'espricar,
nin traducir ó linguaxe vulgar que sole desig-
nar con nomes axeltados todol-as cousas,
mais sementes as reas non as finxidas.

Engade a frívola sentença d'algús, qu'atribu-
yen ás verbas non sei que forza de seu, pra
d'eiquí poderen dicir qu'os nomes lles foron
postos ás cousas asegún a súa natureza.

Levados d'esto, esfórzanse algús non menos
réciamente en sacar d'algunha cousa o sinifi-
cado de todal-as verbas: Coma pedra (*lapis*)
porque manca nos pés; e terra (*humus*) de
humedá. E o asno, d'onde? De tí, porque non
tés senso (*sensu*) pois-o prefixo *σ* en grego
y-en latín moitas veces indica privación: *si-nus*
é case *sensus*; logo *asinus* é o mesmo que
sine sensu, e esto é qu'és tí. Non é boa esta
etimología.

(Continuaráse)

ARCHIVO FILOLOXICO E ETNOGRAFICO DE GALIZA

Recitado para nenos

I
[Cacaracá]

Ponte na páa

e faime un bolo,

non mo comas todo,

déixame d'él

para martes d'Antroido

II

Orella pendella

vai á leña,

se non vés d'hora

durmirás fora,

cos canciños

da tua dona,

III

Manoeliño

foi ao viño,

partiu o xerro

no camiño,

Mal pol-o xerro,

mal pol-o viño,

mal pol-o cu

de Manoeliño

Recollidos por

La. C. en SAN XIÁN DE SERGUEI.

Variantes

Da I:

Cacaracá!

Ponte na pá,

Fai un bolo,

cómeo todo

deixa d'él

pró mes d'abril

(Ourense)

Da II:

Ovelliña,

vai á leña;

que chova que neve

non te veñas sin ela.

(Ourense)

Dícese colléndoll'a orela ó rapáz e aba-neándolle ó compás do recitado.

A III dícese n-Ourense igualña, somentes que o nome de Manoeliño trócase pol-o de aquí a quen se lle canta, pois recítase con melopea.

Non de cote se din istos recitados por enredo e brincadeira, senon que as mais das veces levan unha intención pedagógica mais ou menos coscente ou intencional, pois sirven pra qu'os rapaces se solten a falar, do mesmo xeito que os chamados *trabaléngos*, que sirven pra exercital-a pronunciación. Á mesma casta de xogos educativos pertencen as mesmas adiviñanzas, que tanto exercitan o ingenio, e hainos tamén pra deprender a contar, com'aquí das nais irlandesas:

Dance thumbikine, dance.

Dance, yes, merry men every one

Thumbikine, yon mus dance alone,

yes, thumbikine, you must dance alone.

Que sirve pra deprender os nenos a leval-a conta pol-os dedos, principando co-esta co-pra pró pulgar (*merry man*) e seguindo pol-os outros: *Fore man, longe man, ring man e little man*. Cántiga qu'alguén pensou qu'era un conxuro mágico. Ten certa analogía c'outra nosa:

Iste é o dedo miudiño,

Iste é o seu sobriño,

Iste é o maior de todos,

Iste é o fura-bolos

E iste é o mata-piollos.

Concorda esto co-a teoría do xogo com'atividade preparatoria, como ensaio y-exercicio das actividades da vida adulta, teoría que é aceptada hoxe en caseque todos lados. Quere decir, qu'os nenos non enredan somentes por enredar, nin por daren saída a un excedente de enerxía, coma supuxo Schiller, nin por reproduciren actividades ancestrais deixadas já pol-os adultos, senon qu'enredan istintivamente c'unha finalidade práctica qu'iles desconhecen, cal é a de por en xogo todas as súas potencias orgánicas e psíquicas pró día de mañá.

O etnógrafo e o folklorista deben ter en conta sempre que non hai unha soa actividade nos homes, que non teña ou non haxa tido outrora algunha utilidade, real ou enganosa, que non hai unha soa que fose sempre unha sinxela brincadeira. Se non pode arredar de ningún xeito, o traballo do xogo: iste é de cote, ou foi - e siguen sendo por baixo da aparencia, n-un ou outro senso - traballo útil. A nai irlandesa que recita o *thumbikine*, e a galega que collendo a manciña do seu fillo di: «Iste é o dedo miudiño...» non fan un conxuro mágico, mais emporiso non deixan de precurar, coscente ou istintivamente, un obxecto práctico.

V. R.

OS HOMES, OS FEITOS AS VERBAS

LIBROS

BIBLIOTECA ESCOLLIDA DE AUTORES
GALEGOS

VALENTÍN LAMAS CARVAJAL,
POESÍAS, selección e pró-
logo de Juan G. del Valle,
A Cruña, MCMXXV.

PRIMEIRO volume da Biblioteca galega do editor Moret, da Cruña, que se propón - Deus lle couseve os folgos, e lle dea o éxito de que é merecente - unha obra de longo alento coma a qu'outrora emprendera o ilustre Martínez Salazar co-a súa *Biblioteca Gallega*, d'eterna

memoranza, embora Moret a queira facer c'un mais seguro e moderno espírito de selección e d'escolma. Un librito pequeno e feituco, de 216 páxinas, que s'imita na feitura, no papel e na pasta ás modernas edicións portuguesas, e nos tipos ás da *Revista de Occidente*. Couse ben feita, afellas, e todo por catro pesetas, acreditando que, apesares d'acharse eiquí o traballo tipográfico nas mesmas ou se cadra en mais rúis condicións qu'en toda a Hespania, o libro galego é pol-o d'hoxe, pode que o mais barato do mundo.

D. Johan G. del Valle, autor da escolma e do prólogo, escolleu en *Españas, follas e flores*, en *Musa das aldeas* e mais en *Saudades gallegas*, vinte e seis poemas dos que millor ca-

ralterizan o sentimento do vale ouresán que, coma di con quentes e justas verbas no carlino prólogo que lle puxo: «Despois de Rosalia Castro, ningún viviu como el nunha tan ardente e querenciosa achegadura coa terra de nacemento, nen a cantou e rulou con tan ferveo acento, nen a levou dun xeito mais espontáneo, entranable e sinxelo».

Ja cumprían edicións coma esta dos nosos clásicos do século XIX, dos que as antergas non son doadas d'atopar, estíñadas e non reproducidas as mais d'elas, algunhas se cadra esquecidas en infortunados depósitos dos que ningún as vai sacar. É iste un labor preciso e que corresponde de dereito ó noso tempo com'unha das súas mais craras obrigas; benia quen o vata levando á feito. Ja o di o editor nas verbas d'advertencia que pón ó principio d'iste volume, ó que logo han seguir outros pra ben das nosas letras hoxe renacentes e pol-a mesma razón precisadas de relación constante co-ise noso pasado de onte e tamén co mais recuado do dourado tempo medieval. Todos agardamos impacientes *Os Eoas*, de Pondal, e apraceríanos vermos en edicións populares o *Seudo-Turpin* a *Crónica Troya*, os *Canzoneiros*, e outros antigos moimentos da nosa lénxoa.

É moito o que compre faguer, un inxente traballo o que s'ofrez á nosa devoción ardente de galegos do porvir. Mail-o labor está principiado. Agora, irmos pra diante.

A NOSA TERRA

Núm. CCXVII, Outono 1925.

SUMARIO: Ao decorrel-os día. Síntese xeográfica de Galicia. Hidrografía. Oración á fala, por M. Lugo Freire. Cinzas, por Leandro Carré. Conversas filolóxicas, por L. C. Intercambio cultural con Portugal. Craro de lua, por M. Posse Rodríguez. Unha visita. O Seminario de Estudos Galegos, O fútbol e a

política, por Victor Casas. Os Amigos de Galicia. Os matadoiros industriais. A revista «Nós». As novelas de «Lar».

LA TEMPORADA

Mondariz, 4 Outono 1925.

Con notas sobre a pedra abaneante de Arcos, visita do Bispo de Camagüey, Congreso antituberculoso e lembranza do ilustre fundador do balneario, D. Enrique Peinador Vela, no seu aniversario.

CÉLTICA

Bós Aires, 25 Sbre. 1925.

ORIGINS de Blanco-Amor, A. Botana, Núñez Búa, Valle-Inclán, e outros. Información do Centro Galego, sociedade, teatros, sport, vida da Colonia, etc. Efemérides galegas. Concurso de alalás e cántigas populares. A Intersantísima seición, El momento de Galicia, señós d'Ares Miramontes, Torres, Borobio, e fotos de Pontedeume, Fisterra, Noya, Compostela, etc.

BOLETÍN DE LA R. A. GALLEGA

1 Nobre. 1925.

Un pazo galego nos séculos XVI e XVII, por Fermín Bouza Brey (con gravuras). - Arquivo de la Secretaría de la Soberana Orden de Malta: Relación de documentos (continuación, pol-o Conde de Vellellano. - Seición Oficial. - Documentos.

EL FRANCOLI

Espluga de Francolí, Outono 1925.

TEMOS recibido a visita d'iste boletín catalán, cheo d'esprito e de quentur aldea ó que saudamos, e do qu'outra vez daremos nota espricativa.

Imprenta LAR. Real. 36 1.º - A CRUÑA

Na Biblioteca Lírica Lar

publicaránse axiña

No Desterro e Da Terra Asoballada

POESÍAS do POETA DA RAZA

(Segunda edición seleccionada e ampliada pol-o autor)

A importancia da publicación

L A R

non precisa pregoarse

Vexa vostede calquera dos números

publicados e quedará satisfeito

Todal-as novelas son inéditas e orixinales dos mellores escritores galegos.

Se vostede é amante das boas letras

debe suscribirse á

L A R

Coste de cada número 30 céntimos

Suscripción a 6 números 1'60

Administración: Real, 36-1.º

A Cruña

Dr. MOSTEIRO

Médico
Odontólogo

Medicina e Cirurgia da boca -- Electricidade -- Rayos X

A Clínica Dental mais completa de Galicia
Cantón Pequeno, 1 (Casa Pastor) - A CRUÑA

LUIS FÁBREGA
DROGUERIA E FARMACIA
Progreso esquina a Luis Espada
OURENSE

MERQUE VOSTEDE
Plumeiros RAFIUM
De mais dura qu'os de pruma e limpa millor
Véndense en todol-os establecimentos do ramo
Andrés Perille - OURENSE

Reloxería ZENITH

Máquinas parlantes, Discos, Agullas
e Accesorios

M. Calviño
OURENSE

A mais económica de Galicia

VIÑOS RANDULFE de Bodegas Galegas - Finos de Mesa
OS PEARES (Ourense)

Sanatorio Quirúrgico

Direitores:

Manuel Peña Rey
Ginecología e Partos

José Mosquera Blanco
Cirugía geral
Especialista na gorxa, nariz e ouvidos

Situado frente á Alameda do Crucetiro, ten todol-as condicións precisas.—Pratícase toda crás d'operación.—Dotado de todol-os
adiantos que pide a actual Cirugía.—Modernas instalacións de RAYOS X pra diagnóstico e RADIOTERAPIA superficial e fonda,
con voltaxe de 250.000 voltios.—Aparello de Diatermia pra tratamento de Aneurismas, procesos inflamatorios, reumatismo, etcétera.
Lámpara de cuarzo pra sol d'altitud e ultra violeta pra tratamento d'escrofulosis, raquitismo, alopecia, eczemas, etcétera.
Admítense embarazadas, e cóntase con material esterilizado pra fora da cidade en casos d'urxencia.—Poden colaborar en
todol-os compañeiros, previo consentimento dos directores.

BODEGAS GALLEGAS PEARES E OURENSE
Viños finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE. LOS GALLEGOS branco e tinto
Macía e Valeiras, Apartado 18-- Ourense

Augas bicarbonatado-sódicas de
MONDARIZ

FONTES DE GÁNDARA e TRONCOSO
Propiedade dos FILLOS DE PEINADOR

MONDARIZ—BALNEARIO está situado a 35 kilómetros de Vigo e a 20 das
estaciós de Porriño e Salvatierra de Miño
O Hotel do Estabrecimento está aberto do 1.º de Mayo a 31 de Octubre

1000

Sastreria CRECENTE IRMANS

A MILLOR
DE
GALICIA

REAL, 28 - 1.º

TELÉFONO 180

A CRUÑA

=====

F. ROMÁN E SACO
DROGUERIA

E FARMACIA

Pereira, 19

Teléfono 28

OURENSE

AXINA
APARECERÁ

C O U S A S

POR
CASTELAO

=====

LEA VOSTEDE A
NOVELA MENSUAL

L A R

Administración e imprenta

REAL, 36 1.º A CRUÑA

SUSCRICIÓN A 6 NÚMAROS 1'60 PESETAS